

Kaanon

Kaanon on muusikas imitatsiooni realiseerimise juhis ja realisatsioon ise.

KIRJELDUS

Kaanoni mõiste

Kaanon juurdus 15. sajandil kompositsioonimeetodina, mille puhul polüfoonilise heliteose ülejäänud hääled tuletati imitatsiooni abil rangete reeglite komplekti alusel vähemalt ühest algsest häälest.

Kaanoni mõiste selles tähenduses kasvas välja 1300ndatel alanud suundumusest nimetada mensuraalnotatsiooni tehnilisi reegleid kaanoniteks.

Alates 15. sajandist hakkas kaanoni reeglite komplektide põhjal arenema välja fuuga ja kaanonit hakati nimetama *fuga ad canonem*iks ehk "reegleid järgivaks fuugaks".

Kaanoni ja fuuga mõistete erinevus joonistus välja 16.-18. sajandil, kui vabama ülesehitusega fuugasid hakati nimetama *fuga scioltade*ks ning rangelt läbival imitatsioonil põhinevaid *fuga legatasid* lihtsalt *canonite*ks.

Alates 18. sajandist nimetatakse kaanoniteks kõiki selliseid muusikalisi fakteure, mille puhul muud hääled on tuletatud vähemalt ühest algsest häälest.

Kaanoni loomise oskust peeti haritud muusiku tunnuseks.

Kaanoni tüübid

Tuntuim ja tavalisim kaanoni tüüp on rangel imitatsioonil põhinev range kaanon, mille puhul polüfoonilise faktuuri vähemalt kaks ajalises nihkes häält on struktuursetl täielikult identsed. Range kaanoni puhul võivad hääled sisse astuda ka transponeeritult, st erienvatelt astmetelt.

Range kaanon võib olla nii lõpetatud kui ka lõputu ehk nõ ringkaanon (saksa keeles *Ringkanon* ehk *Zirkelkanon*, inglise keeles *round*). Lõputuid ringkaanoneid noteeriti ka ringikujulise noodisüsteemi abil. Oli vägagi võimalik, et teine häält võis hakata liikuma hoopis teistpidi (imitatsioon retrograadis) või tulla sisse mõnelt teiselt astmelt, mida tähistati näiteks erineva noodivõtme abil. Lõputu kaanon võib olla:

- sümmeetriline: meloodia osade (taktide, lõikude) arv võrdub kaanonis osalevate häälte arvuga;
- ebasümmeetriline: meloodia osade (taktide) arv on suurem kui kaanonis osalevate häälte arv.

Sümmeetrilisi lõputa kaanoneid kirjutatakse tavaliselt liitkontrapunktis. Sõltuvalt kaanonis osalevate häälte arvust kas topelt-, kolmik-, nelik- jne -kontrapunktis. Erandiks on lõputa kaanon priimis, mida võib kirjutada lihtkontrapunktis.

Kui range kaanoni käigus toimub modulatsioon uude helistikku, nimetatakse sellist kaanonit ka kaanonlikuks sekventsiks ehk spiraalkaanoniks (saksa keeles *Spiralkanon*). Kaanonlikku sekventsi iseloomustavad järgmised intervallilised näitajad:

- kaanoniintervall, mis näitab, milline on kahe hääle sisseastumishelide vahe;
- sekventsintervall, mis näitab, milline on samas hääles sekventsi eelmise ja järgmise lüli esimese heli vahe;
- kontrapunktiintervall, mis näitab, millises raamis toimub häälte ümberasetamine.

Kaanoniintervall, sekventsintervall ja kontrapunktiintervall on seotud valemiga, mille kohaselt 'sekventsintervall = MODkontrapunktiintervall(2*kaanoniintervall)'

Kui teisi hääli võrreldes algse häälega pikendada (augmentatsioon) või lühendada (diminatsioon), nimetatakse sellist kaanonit vastavalt kas augmentatsioon- või diminatsioonkaanoniks. Augmentatsiooni ja diminatsiooni kasutati juba mensuraalnotatsiooni aegadel, kui häälte vahel tekitati erinevaid vältuste suhete kombinatsioone. Kaanoneid, milles ühe hääle vältused suhtuvad teatud kindlal moel (näiteks suhtega 1/2 või 1/3) teise hääle vältustesse, nimetati ka proportsioonkaanoniteks (saksa keeles *Proportionskanon*).

Proportsioonkaanoni üheks kuulsamaks näiteks on teine Agnus Dei Josquin Desprez' missast "Missa L'homme armé super voces musicales" ning Johannes Ockeghemi Missa Prolationum. Proportsioonikaanoneid leidub ka näiteks Johann Sebastian Bach'i "Muusikalisest ohvrast" või Arvo Pärti teosest "Cantus in memory of Benjamin Britten" (1977).

Vähikaanoni ehk retrograadkaanoni (saksa keeles *Krebskanon* ehk *Kreuzkanon*) puhul imiteerib teine meloodia algset meloodiat vastupidises suunas.

Peegelkaanoni ehk inversioonkaanoni (saksa keeles *Spiegelkanon* ehk *Inversionskanon* ehk *Intervallumkehrungskanon*) puhul on teise hääle intervallid võrreldes algse häälega ümber pööratud. Näiteks, kui algse hääles toimub tertsikäik üles, siis teises hääles toimub tertsikäik alla.

Vähikaanoni ja peegelkaanoni kombinatsiooni nimetatakse peegelvähkkaanoniks (saksa keeles *Spiegelkrebskanon*). Peegelvähkkaanoneid pandi kirja ka nii, et neli lauljat võisid istuda sama noodipaberi neljas küljes ja alustada oma meloodiaga igaüks omast paberi nurgast.

Võimalik oli ka olukord, et erinevat tüüpi kaanonid toimusid ühel ajal. Sellist kaanonit nimetati mitmekordseks kaanoniks (saksa keeles *Mehrfachkanon*). Sõnuvalt sellest, mitu erinevat kaanonit samal ajal toimus, nimetati tulemust topeltkaanoniks (*Doppelkanon*), kolmikkaanoniks (*Tripelkanon*), nelikkaanoniks (*Quadrupelkanon*) jne. Mitmekordse kaanoni ekstreemnäiteks on kaks nelikkaanonit: Josquin Desprez' 24-häälnene (6 korda 4 noteeritud häält) "Qui habitat in adjutorio" ja Johannes Ockeghemi 36-häälnene (9 korda 4 noteeritud häält) "Deo Gratias".

Kui kaanoni läbiviimine toimub vahelduval moel, nimetatakse sellist kaanonit ka polümorfseks kaanoniks (saksa keeles *polymorpher Kanon*).

Kaanoneid kirjutati tihti ka nii, et välja kirjutatud oli ainult üks hääle ja sinna juurde käiv mõistatusliku tekstina reeglite komplekt. Sellist kaanonit nimetati mõistatuskaanoniks (*Rätselkanon*).

ALLIKAD

Kaanon (muusika), //et.wikipedia.org/w/index.php?title=Kaanon_(muusika)&oldid=4358172 (vaadatud 8. veebruar 2016).